

Gospodarstwo rolne jako podmiot w gospodarce narodowej

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Politechnika Białostocka, Wydział Zarządzania, Katedra Finansów i Rachunkowości
e-mail: zofiakoloszko@tlen.pl

Leszek Sieczko

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Rolnictwa i Biologii,
Katedra Doświadczalnictwa i Bioinformatyki
e-mail: leszek_sieczko@sggw.pl

DOI: 10.12846/j.em.2014.01.05

Streszczenie

Gospodarstwo rolne jest podstawową i najstarszą jednostką wytwórczą w rolnictwie. Pełni ono zarówno funkcje produkcyjne, jak i pozaprodukcyjne w gospodarce i jest rozpatrywane w różnych aspektach. Pojęcie gospodarstwa rolnego nie jest jednoznacznie rozumiane, mimo iż ta forma gospodarowania w rolnictwie występuje powszechnie na świecie. Podstawą ustroju rolnego w Polsce są gospodarstwa rodzinne utożsamiane z gospodarstwami chłopskimi. Niezależnie od warunków ekonomiczno-społecznych i rozwojowych za najistotniejszą cechę tych jednostek uznaje się ich rodzinny charakter, co ma wyraz w ścisłym związku gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym. Z tej perspektywy jest to nie tylko warsztat produkcyjny, ale również powiązanie własności z poczuciem więzi rodzinnej. We współczesnej gospodarce gospodarstwa rolne dostarczają dobra publiczne, z których korzysta całe społeczeństwo. Realizacja funkcji wiąże się z dywersyfikacją ekonomiczną obszarów wiejskich. Gospodarstwo rodzinne spełnia też najlepiej warunki rolnictwa zrównoważonego, kojarzy bowiem małą skalę produkcji z różnorodnością biologiczną. W pracy dokonano przeglądu aktów prawnych i literatury ekonomiczno-socjologicznej na temat gospodarstwa rolnego i jego roli we współczesnej gospodarce.

Słowa kluczowe

gospodarstwo rolne, gospodarstwo rodzinne, rolnictwo

Wstęp

Gospodarstwo rolne jest podstawową jednostką wytwórczą w rolnictwie i należy do zasadniczych pojęć ekonomiki rolnictwa. Pojęcie to można rozpatrywać w różnych aspektach. Definicje gospodarstwa rolnego są bardzo zróżnicowane, w użyciu jest wiele terminów związanych z gospodarstwem rolnym, które nie zawsze są jednoznacznie rozumiane. Ta różnorodność terminologiczna wynika ze specyfiki tych podmiotów i funkcji, jakie pełnią w gospodarce. Podstawą ustroju rolnego w Polsce są gospodarstwa rodzinne, co jest usankcjonowane zapisem w art. 23 Konstytucji Rzeczypospolitej Polski z 1997 roku. Za najistotniejszą cechę tych podmiotów uznaje się ścisły związek gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym, powiązanie własności z poczuciem więzi rodzinnej. Gospodarstwa rolne są miejscem pracy dla 2304 tysięcy osób (*Raport...*, 2011). Ludność związana z gospodarstwem rolnym stanowi więc znaczącą grupę zawodową.

Wraz z rozwojem społeczno-ekonomicznym zmienia się rola gospodarstw rolnych w gospodarce. Jako jednostka gospodarcza o coraz większych powiązaniach z otoczeniem zewnętrznym zatracą swój pierwotny charakter, ulega ciągłym zmianom odpowiednio do warunków otoczenia, chociaż rolnictwo naturalne jest nadal obecne. Zmienia się też jego postrzeganie społeczne, wzrastają oczekiwania odnośnie bezpieczeństwa żywnościowego i ochrony zasobów naturalnych. Szczególnie wyzwania dla tych podmiotów wynikają z uczestnictwa w strukturach europejskich i procesie globalizacji. Wiąże się to z kształtem Wspólnej Polityki Rolnej i polityki spójności. Dotychczas rolnictwo było kojarzone wyłącznie z funkcją produkcyjną, obecnie coraz częściej spełnia funkcję usługową wobec ludności i środowiska. Realizacja tych funkcji wiąże się z dywersyfikacją ekonomiczną obszarów wiejskich.

Gospodarstwa rolne są często przedmiotem nie zawsze pozbawionych emocji dyskusji, zwłaszcza w kontekście pomocy publicznej skierowanej do tego sektora. Wydaje się jednak, że należy zgodzić się z opinią, że kwestia gospodarstw rolnych jest sprawą całego społeczeństwa, a nie tylko rolników i ich rodzin. Podmioty te stanowią bowiem podstawę gospodarki żywnościowej kraju. Z tego punktu widzenia problematyka gospodarstw rolnych jest ciągle aktualna i powinna być podejmowana i upowszechniana nie tylko w środowisku ściśle związanym z tym działem gospodarki.

W pracy dokonano przeglądu aktów prawnych i literatury ekonomiczno-socjologicznej na temat gospodarstwa rolnego i jego roli, jaką pełni we współczesnej gospodarce. Na podstawie dokonanej analizy przedstawiono wnioski dotyczące konsekwencji stosowania różnej terminologii związanej z tym podmiotem.

1. Prawne aspekty gospodarstwa rolnego

Gospodarstwo rolne¹ może występować w trzech znaczeniach: jako samodzielne gospodarstwo rodzinne nastawione na wytwarzanie produktów rolniczych; gospodarstwo niesamodzielne, które stanowi część większej organizacji zwanej przedsiębiorstwem rolniczym; gospodarstwo samodzielne będące jednocześnie przedsiębiorstwem jednozakładowym (Ziętara, 2008). Potoczne rozumienie gospodarstwa rolnego oznacza zarówno gospodarstwo rodzinne, jak i przyzagrodowe, spółdzielcze, doświadczalne (*Encyklopedia...*, 1984). W aspekcie prawnym nie ma jednolitego stanowiska w tej kwestii. Konstrukcje i definicje gospodarstwa rolnego były i są zróżnicowane w zależności od celów i potrzeb danej regulacji prawnej, która posługuje się pojęciem gospodarstwa rolnego (Czechowski i in., 1999). Według Kodeksu cywilnego (Dz. U. z 1964 r., nr 16, poz. 93) za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Mimo że, w tej definicji gospodarstwa nie ma kryterium obszarowego, to jednak dla celów niektórych regulacji prawnych normy obszarowe, jako rozwiązania szczególne znajdują zastosowanie. I tak, w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. z 2003 r., nr 64, poz. 592) zawężono definicję gospodarstwa rolnego zawartą w Kodeksie cywilnym poprzez zastosowanie kryterium obszarowego – nie mniej niż 1 ha użytków rolnych. Normę obszarową wprowadził również ustawodawca w przepisach dla celów podatkowych, według których za gospodarstwo rolne uważa się obszar użytków rolnych, gruntów pod stawami oraz gruntów pod zabudowaniami związanymi z prowadzeniem tego gospodarstwa o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub o powierzchni użytków rolnych przekraczającej 1 ha przeliczeniowy (Dz. U. z 1984 r., nr 94, poz. 431). Podobną definicję przyjęto w ustawie o rentach strukturalnych (Dz. U. z 2001 r., nr 52, poz. 539).

W ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1990 r., nr 7, poz. 24), gospodarstwem rolnym jest każde gospodarstwo służące prowadzeniu działalności rolniczej, przy czym ubezpieczeniu społecznemu z mocy prawa podlega rolnik posiadający gospodarstwo o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha przeliczeniowego.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej wprowadzono nową definicję gospodarstwa rolnego na potrzeby korzystania z instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej. W przepisach o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego za go-

¹ W literaturze zamiennie stosuje się określenie gospodarstwo rolnicze.

spodarstwo rolne przyjęto gospodarstwo posiadające nie mniej niż 1 ha gruntów rolnych utrzymanych w dobrej kulturze rolnej zgodnej z wymaganiami w zakresie ochrony środowiska (Dz. U. z 2007 r., nr 170, poz. 1051 z późn. zm.). Natomiast w ustawie o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz. U. z 2003 r., nr 10, poz. 76) gospodarstwo rolne zdefiniowano jako wszystkie nieruchomości rolne będące w posiadaniu tego samego podmiotu. Nie ma tu mowy o rodzaju posiadania, a więc mogą to być również gospodarstwa dzierżawione.

Dla celów statystycznych Główny Urząd Statystyczny definiuje gospodarstwo rolne jako grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W grupie gospodarstw rolnych Główny Urząd Statystyczny wyodrębnia gospodarstwa indywidualne, za które uważa się gospodarstwo rolne o powierzchni użytków rolnych od 0,1 ha, będące własnością lub znajdujące się w użytkowaniu osoby fizycznej lub grupy osób oraz gospodarstwo rolne właściciela zwierząt gospodarskich, za którego uważa się osobę nieposiadającą użytków rolnych lub posiadającą użytki o powierzchni mniejszej niż 0,1 ha, która ma co najmniej: 1 sztukę bydła lub (i) 5 sztuk trzody chlewnej albo 1 lochę lub (i) 3 sztuki owiec bądź kóz lub (i) 1 konia lub 30 sztuk drobiu lub (i) 5 sztuk zwierząt futerkowych (w tym królików) lub (i) 1 pień pszczele (*Charakterystyka...*, 2012). Gospodarstwa o powierzchni od 0,1 do 1,0 ha użytków rolnych nazwane są działkami rolnymi. Według Józwiaka (2005) w miejsce podziału gospodarstw według powierzchni użytków rolnych, bardziej celowy byłby podział według kryterium prowadzeniu działalności rolniczej, a więc na gospodarstwa czynne i nieczynne.

W prezentowanych definicjach gospodarstwa rolnego nie zawsze występuje obowiązek wytwarzania produktów rolnych (Kodeks cywilny), a w szczególnym przypadku, jak wynika z definicji Głównego Urzędu Statystycznego, nie ma nawet konieczności posiadania użytków rolnych (właściciele zwierząt). Ta różnorodność definicji spowodowała konieczność odwołania się do teorii prawa rolnego, z którego jednoznacznie wynika, że podstawowe znaczenie przypisuje się gruntom rolnym². Ziemia jest więc nieodłącznym atrybutem gospodarstwa rolnego.

Pojęcie gospodarstwo rolne występuje również w ustawodawstwie Wspólnoty Europejskiej, ale definicja ta nie jest ujednoczona i ulega zmianom w zależności od

---

² O istnieniu gospodarstwa rolnego decydują grunty rolne. Pozostałe składniki nie są składnikami koniecznymi i ich brak nie odbiera gruntom rolnym przymiotu gospodarstwa rolnego, jeżeli tylko same grunty stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą - Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 15 marca 1995 roku (Oleszko, 2009).

przeznaczenia konkretnych aktów prawnych. Nie obowiązuje więc uniwersalna definicja gospodarstwa rolnego, która miałaby zastosowanie we wszystkich przepisach regulujących kwestie rolne (Tańska-Hus i Orlewski, 2006; Jurcewicz, 2009). Jedną z takich definicji podkreśla odrębność tej jednostki pod względem technicznym i ekonomicznym, która posiada własne kierownictwo i wytwarza produkty rolne lub utrzymuje ziemię już niewykorzystywaną do celów produkcyjnych według zasad dobrej kultury rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska (rozporządzenie Komisji nr 204/2006 z 6 lutego 2006 r.).

2. Gospodarstwo rolne w ekonomice rolnictwa

W ekonomice rolnictwa gospodarstwo rolne definiowane jest jako zespół ludzi, ziemi i innych środków produkcji, których zadaniem jest wytwarzanie artykułów rolniczych (*Encyklopedia...*, 1984). A zatem za konieczne uważa się dwie cechy gospodarstwa rolnego: posiadanie areалу ziemi oraz wytwarzanie produktów rolnych (Rychlik i Kosieradzki, 1978; Manteuffel, 1984; Ferencic, 1999; Zegar, 1999; Ziętara, 2008). W tym kontekście należy zauważyć, że definicje prawne tej drugiej cechy nie uwzględniają.

W zależności od stosunków własnościowych, sposobu zarządzania czy znaczenia dla gospodarstwa domowego w zbiorowości indywidualnych gospodarstw rolnych wyodrębnione są gospodarstwa rodzinne. Za najistotniejszą cechę tych jednostek uznaje się ich rodzinny charakter. Wyraża się on zwłaszcza w ścisłym związku gospodarstwa rolnego (warsztatu produkcyjnego) z gospodarstwem domowym, w specyfice pracy rodziny w gospodarstwie rolnym oraz we współzależności rozwoju rodziny i gospodarstwa. W literaturze zamiennie używa się pojęcia gospodarstwa chłopskiego i gospodarstwa rodzinnego (Ziętara, 1998; Zegar, 1999). Występują jednak pewne różnice poglądów w odniesieniu do tej formy gospodarowania. Wynika to z faktu, że tradycyjne cechy rodzinne gospodarstwa rolnego ulegają zmianom wraz z ogólnym rozwojem społeczno-gospodarczym i część gospodarstw utraciła atrybuty „chłopskości”. Chodzi o przedsiębiorstwa rodzinne typu farmerskiego. Jeżeli rodzina kontroluje główną część nakładów materialnych, pracy i ziemi oraz gdy przeważa własna siła robocza, to takie farmy zalicza się również do rodzinnych, mimo że organizacja produkcji istotnie różni się od formy charakterystycznej dla tradycyjnych gospodarstw chłopskich. Ponadto, im bardziej rolnictwo rodzinne zbliża się do celu dochodowego (praktycznie parytetu dochodów), tym bardziej gospodarstwo traci charakter chłopski, a staje się gospodarstwem o charakterze farmerskim (Tomczak, 2006). Według Zegara (1999) dla istoty gospodarstwa rodzinnego

nie ma znaczenia nabieranie cech gospodarstwa farmerskiego. Natomiast w opinii Wosia nie ma w Polsce historycznie ukształtowanych warunków dla dominującego sektora farmerskiego i wszelkie zmiany powinny odbywać się z poszanowaniem sektora chłopskiego (Woś, 2001).

Pojęcie gospodarstwa rodzinnego występuje w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.; art. 23 stanowi, iż podstawą ustroju rolnego w Polsce są gospodarstwa rodzinne, chociaż nie określono, co rozumie się pod tym pojęciem. Pojęcie to zostało zdefiniowane natomiast w ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego, zgodnie z którą za gospodarstwo rodzinne uważa się gospodarstwo rolne: prowadzone przez rolnika indywidualnego oraz w którym łączna powierzchnia użytków rolnych jest nie większa niż 300 ha. Tomczak (1997, s. 20-21), gospodarstwo rodzinne definiuje jako samodzielną rolniczą jednostkę produkcyjną (gospodarczą), gdzie podstawowe czynniki produkcji (ziemia, budynki, maszyny) należą do właściciela (rodziny), który pełni funkcje kierownicze; praca jest wykonywana głównie przez właściciela i jego rodzinę zaś własność i sposób zarządzania przekazywane są z pokolenia na pokolenie; rodzina żyje w gospodarstwie rolnym (gospodarstwo domowe nie jest oddzielone od gospodarstwa produkcyjnego), a wynikiem ekonomicznym jest osiągany dochód. Autor podkreśla specyficzną cechę tego typu organizacji, jaką jest trwałość w najtrudniejszych warunkach, zaspokojenie potrzeb rodziny i potrzeb gospodarstwa często w izolacji od warunków i trudności zewnętrznych, chociaż ten tradycyjny charakter gospodarstw ulega zmianom w związku z rozwojem gospodarczym.

Według Zegara (1999) gospodarstwo rodzinne poza podstawowymi atrybutami gospodarstwa rolnego (posiadaniem gruntów i prowadzeniem działalności rolniczej) powinno posiadać również inne cechy, a mianowicie: praca rodziny rolniczej powinna przeważać w ogólnych w nakładach pracy ludzkiej w gospodarstwie oraz gospodarstwo rodzinne powinno zapewnić główne źródło utrzymania rodziny rolniczej. Kryterium przewagi pracy rolnika i członków jego rodziny występuje również w definicji gospodarstwa rodzinnego przyjętej w krajach Europy Zachodniej (Oleszko, 2009). Wiąże się to bezpośrednio z ekonomiczną funkcją gospodarstwa. Rodzinne gospodarstwo chłopskie spełnia też najlepiej warunki rolnictwa zrównoważonego, kojarzy bowiem małą skalę produkcji z różnorodnością przyrodniczą, nowoczesne technologie z równowagą ekologiczną i jakością środowiska.

Obok pojęcia gospodarstwa rolnego funkcjonuje też pojęcie przedsiębiorstwa rolniczego. Ekonomiczną kategorię przedsiębiorstwa rolniczego pojmuje się jako rolniczą jednostkę gospodarczą, wytwarzającą produkty rolne lub świadczącą usługi na rynku. Są to podmioty wyodrębnione nie tylko pod względem ekonomicznym, ale przed wszystkim prawnym i wyróżniają się towarowym charakterem produkcji

(Manteuffel, 1983; Adamowski, 1981), choć nie jest to kryterium precyzyjne. Indywidualne gospodarstwo rodzinne, nastawione świadomie na produkcję towarową, może być uznane za przedsiębiorstwo (Manteuffel, 1984, s. 265). Według Ziętyry (2008) mianem przedsiębiorstw rolniczych należałoby określić gospodarstwa rodzinne o charakterze towarowym, ponieważ spełniają one wszystkie warunki przedsiębiorstw. Urban (1982) proponuje, aby na warsztat rolny spojrzeć z dwóch punktów widzenia: techniczno-produkcyjnego oraz organizacyjno-ekonomicznego. W sferze produkcyjnej – w gospodarstwie rolnym – zachodzi przetwarzanie jednych wartości użytkowych w inne. W sferze ekonomicznej tego samego warsztatu rolnego – w przedsiębiorstwie rolnym – chodzi o powiązanie warsztatu z otoczeniem zewnętrznym, o transformację wartości w celu osiągnięcia najwyższej rentowności. Według tego autora każdy warsztat rolny jest gospodarstwem rolnym, ale nie musi być przedsiębiorstwem. Przedsiębiorstwem zaś może być w różnym stopniu.

W refleksji socjologicznej rodzinny charakter własności chłopskiej jest czymś więcej niż własnością w sensie ekonomicznym. Rodzinny charakter gospodarstw oznacza wspólnotę rodziny i powiązania własności z poczuciem rodzinnej więzi społecznej. Dla większości rolników ziemia jako ojcowizna jest wartością samą w sobie, przedstawia wartość pozaprodukcyjną (Kłopot, 1996). Ziemia dla polskiego rolnika ma wartość dziedzictwa, miejsca, małej ojczyzny (Halamska, 1991a). Jednak duży wpływ na postrzeganie ziemi jako wartości, ma wpływ otoczenia, w jakim funkcjonują gospodarstwa. Wieruszewska najkorzystniejszą sytuację dla kontynuacji rodzinnych tradycji gospodarowania stwierdziła we wsiach położonych na terenach typowo rolniczych, znacznie mniej następców było we wsiach na obszarach od dawna uprzemysłowionych, a jeszcze mniej w gospodarstwach z terenów ta zwanych uprzemysławianych (Wieruszewska, 1997). Tradycyjne przywiązanie do ziemi i rolnictwa, zamiłowanie do zawodu rolnika Tomczak nazywa dobrem ogólnonarodowym – z tych cech powstają bowiem podstawy aktywności zawodowej, zainteresowanie środowiskiem (Tomczak, 2006).

Halamska (1991b, s. 88) utożsamia gospodarstwa chłopskie z rodzinnymi podkreślając, że to co decyduje o społecznej odrębności chłopów, to posiadanie i prowadzenie przez nich rodzinnych gospodarstw rolnych. Jest to zgodne z poglądem Zegara, według którego cechy gospodarstw chłopskich pokrywają się z cechami charakterystycznymi dla gospodarstw rodzinnych. W przypadku gospodarstw rodzinnych najważniejszym wymiarem jest wymiar ekonomiczny, natomiast w przypadku gospodarstw chłopskich na równi trzeba postawić wymiar społeczno-kulturowy (Zegar 1999). Odrębność kulturowa od wieków cechuje chłopów. Polega ona na powiązaniu ziemi, wytwórczej pracy fizycznej i aktywności duchowej (Chałasiński, 1984). Kłopot za jedną z najistotniejszych cech polskiej klasy chłopskiej uważa jej trwanie,

względnie niezależnie od zmieniających się systemów ekonomicznych i politycznych (Kłopot, 1996). Pogląd ten podziela również Tomczak (2006).

Specyfikę gospodarstwa rodzinnego odnajdujemy w różnych aktach prawnych Wspólnoty Europejskiej, chociaż w założeniach Traktatu Rzymskiego z 1957 roku nie podano jednoznacznej definicji tego podmiotu. Mimo że gospodarstwo rodzinne nie stanowi kategorii prawnej, to Wspólna Polityka Rolna jest ukierunkowana na wspieranie i wzmacnianie gospodarstw rodzinnych. Cel ten został wyrażony przez Komisję Europejską w Białej Księdze (Jurcewicz i in., 2007). Jednak w Unii Europejskiej pojęcie gospodarstwa rodzinnego jest inaczej rozumiane niż w Polsce. Jak podaje Michna (2008), w Unii Europejskiej upowszechniła się filozofia gospodarstwa rolnego, jako źródła pracy i dochodu dla rolnika, a produkcji towarowej dla społeczeństwa; gospodarstwa rodzinne jako komponenty rolnictwa Unii Europejskiej muszą być gospodarstwami zdolnymi do odtwarzania potencjału produkcyjnego, reprodukcji rozszerzonej oraz innowacji. A zatem gospodarstwa nie posiadające zdolności do produkcji towarowej oraz odtwarzania potencjału nie są komponentami rolnictwa, ale podmiotami socjalnymi. Pomimo różnych poglądów w tej kwestii, a jednocześnie braku jednoznacznej definicji gospodarstwa chłopskiego i gospodarstwa rodzinnego w ustawodawstwie polskim, zamienność terminologiczna nie jest kwestionowana. Podstawę opłaty za pracę w takich gospodarstwach stanowi wypracowany dochód, który określa z jednej strony – materialny standard życiowy członków rodziny chłopskiej, a z drugiej – jako podstawowe źródło akumulacji – wskazuje na możliwości rozwojowe gospodarstwa.

Na świecie ma miejsce ewolucja gospodarstw chłopskich, polegająca na przechodzeniu od samowystarczalnego gospodarstwa chłopskiego (z wyjątkiem takich krajów jak USA, gdzie nie było gospodarstw chłopskich) do tradycyjnych samozaprzemysłowco-towarowych gospodarstw rodzinnych, następnie do rodzinnych gospodarstw rolnych i dalej do prywatnych przedsiębiorstw rolnych oraz do przedsiębiorstw agrobiznesu (Tomczak, 2006). Podobne procesy obserwuje się w Polsce.

3. Rola gospodarstwa rolnego współcześnie

Gospodarstwo rolne, jako podstawowy komponent rolnictwa, pełni, obok funkcji produkcyjnej, również wiele funkcji pozaprodukcyjnych³. Zrównoważony model

---

³ W literaturze klasyfikacja pozakomercyjnych funkcji rolnictwa obejmuje 4 grupy: (1) funkcje zielone: zarządzanie zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzanie warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, ochrona dobrostanu zwierząt, utrzymanie bioróżnorodności i poprawa obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej, (2) funkcje błękitne: zarządzanie

promujący rolnictwo rodzinne wypełniające również pozaprodukcyjne funkcje, został zapoczątkowany reformą MacSharry'ego w 1992 roku. Pierwszoplanowe znaczenie nadano takim działaniom, jak tworzenie warunków dla trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, promocja rolnictwa przyjaznego środowisku przyrodniczemu czy włączenie planowania działań na rzecz ochrony środowiska do praktyki gospodarczej. Do najważniejszych nierynkowych funkcji rolnictwa zalicza się: utrzymanie aktywności społeczno-gospodarczej w słabo zaludnionych regionach, ochronę środowiska naturalnego w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich, zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi (*Raport ...*, 2004). W efekcie realizacji tych funkcji mamy do czynienia z dywersyfikacją ekonomiczną obszarów wiejskich. Zarówno wielofunkcyjność rolnictwa jak i gospodarstw rolnych powiązane są z wielofunkcyjnością obszarów wiejskich (Wilkin, 2010). Szacuje się, że rolnictwo może realizować swoją podstawową funkcję wyżywieniową wyłączając z produkcji co najmniej 14% siły roboczej i 15% ziemi (przy przeciętnym poziomie intensywności produkcji (Zalewa, 2008).

Współczesne wyzwania stojące przed rolnictwem wymagają skojarzenia równowagi czynników wytwórczych z równowagą środowiskową i społeczną, co przez Wosia i Zegara (2004) jest nazywane rolnictwem społecznie zrównoważonym. Wśród przesłanek tej koncepcji jest uznanie, iż w rozwoju rolnictwa ważne są nie tylko dobra rynkowe, ale i dobra publiczne oraz uznanie kojarzenia racjonalności i efektywności prywatnej i mikroekonomicznej ze społeczną. W miarę rozwoju rolnictwo zatracą coraz bardziej swój pierwotny charakter, chociaż rolnictwo naturalne lub półotwarte jest strukturą żywotną i łatwo przystosowuje się do zmiennych warunków. Obecnie cechy rolnictwa naturalnego stają się atrakcyjne, ponieważ dostarcza ono człowiekowi wartości, których inna forma gospodarowania (na przykład rolnictwo intensywne) jest pozbawiona, a koncepcja rozwoju zrównoważonego stała się przykładem myślenia globalnego o rozwoju społeczno-gospodarczym, chociaż do niedawna jeszcze uważano, że rolnictwo naturalne świadczy o niedorozwoju gospodarczym. Rosnące zapotrzebowanie na produkty regionalne, żywność wysokiej jakości jest szansą na rozwój gospodarstw ekologicznych produkujących metodami przyjaznymi środowisku. Ta metoda produkcji pełni podwójną funkcję: z jednej strony dostarcza dobra o wysokiej jakości, a z drugiej jest działaniem w interesie społecznym, ponieważ przyczynia się do ochrony środowiska i rozwoju obszarów

---

zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej, (3) funkcje żółte: utrzymywanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymywanie i wzbogacanie tradycji kulturowej oraz tożsamości wsi i regionów, rozwój agroturystyki i myślistwa, (4) funkcje białe: zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowej żywności (*food security and food safety*), (Wilkin, 2010).

wiejskich. Chodzi o utrzymanie różnorodności biologicznej, ochronę zasobów genetycznych, stosowanie wysokich standardów dotyczących dobrostanu zwierząt czy też metod produkcji przy użyciu substancji naturalnych i naturalnych procesów. Powszechnie przyjmuje się, że rolnictwo i gospodarka leśna należą do najważniejszych działań odpowiedzialnych za ochronę i kształtowanie krajobrazu (Jankowiak, 2005).

Indywidualne gospodarstwo rodzinne jest nie tylko jednostką ekonomiczną i organizacyjną, ale także jednostką społeczną o coraz większym zakresie kontaktów ze światem zewnętrznym, poprzez relacje z innymi podmiotami występującymi na rynku (Tomczak, 2006). Funkcja społeczna realizuje się również w zachowaniu lokalnej tradycji i dziedzictwa kulturowego, które są wyznacznikiem tożsamości regionalnej. Jest to ważny niematerialny zasób wsi wyzwalaający potrzebę podtrzymywania więzi integrujących społeczność lokalną. W ostatnich dziesięcioleciach następował powolny zanik kulturowej tożsamości wsi. Działo się to za sprawą zniszczenia tradycyjnego „chłopskiego” stylu życia – nie tylko w sensie specyficznego systemu wartości, sposobu pracy i zagospodarowania czasu wolnego czy form kontaktów towarzyskich, ale także zasady organizującej specyficzne doświadczenie społeczne mieszkańców wsi – i zastąpienie go strukturami normatywnymi, charakterystycznymi dla miast (Kaleta, 1992). Utrzymanie i rozwijanie walorów estetycznych i rekreacyjnych obszarów wiejskich spoczywa na mieszkańcach wsi, podczas gdy z walorów tych korzystają wszyscy mieszkańcy kraju. Świadczy o tym chociażby rosnące zainteresowanie usługami agroturystycznymi. Rekreacyjnemu wykorzystaniu przestrzeni wiejskiej powinny towarzyszyć głębsze zmiany, prowadzące do redefiniowania więzi, jakie utrzymuje społeczeństwo z przyrodą za pośrednictwem rolnictwa i gospodarstw rolnych (Adamowicz, 2005).

Funkcja społeczna ewoluuje wskutek zmian zachodzących w społeczeństwie. Wraz ze wzrostem stopy życiowej popyt na dobra „naturalne” wyraźnie rośnie. Wśród możliwych funkcji gospodarstw rolnych wymienia się też funkcję socjalną. Jest ona wypełniana głównie przez małe gospodarstwa, których głównym zadaniem jest produkcja na samozaopatrzenie rodziny. Nie bez znaczenia jest rola gospodarstw rolnych w redukowaniu znacznej części bezrobocia strukturalnego. Dbałość o zrównoważony rozwój rolnictwa przyczynia się do zmian społeczno-ekonomicznych na wsi i pełnego wykorzystania jej potencjału gospodarczego. Kluczowe znaczenie w rozwoju miejscowości wiejskich według Zegara (2008) ma umacnianie rodzinnych gospodarstw rolnych. Pogląd ten podziela również Michna (2008) zwracając uwagę na podstawowe znaczenie gospodarstw rodzinnych w gospodarowaniu przestrzenią. Wraz z upadkiem rolnictwa zamiera aktywność regionów, pojawia się problem wyludniania obszarów wiejskich. Rolnictwo, jako całość jest dostarczycielem

dóbr publicznych i dlatego powinno być przedmiotem troski całego społeczeństwa (Józwiak, 2006; Baum i Śleszyński, 2008). Lista dóbr publicznych jest bardzo bogata, przy czym pozaprodukcyjne funkcje rolnictwa wiążą się ściśle z jego funkcjami produkcyjnymi; nie będzie dóbr pozakomercyjnych bez aktywności produkcyjnej gospodarstw rolnych (Michna, 2008).

Ta ważna rola rolnictwa dostrzegana jest przez środowiska polityczne i znajduje wyraz w powszechnie uznawanej wielofunkcyjności. Objęcie polskiego rolnictwa mechanizmami Wspólnej Polityki Rolnej oznacza wsparcie zarówno gospodarstw towarowych o silnych powiązaniach rynkowych, jak i gospodarstw, które realizują nowe, często niekomercyjne funkcje, na przykład zachowanie bioróżnorodności, ochrona dobrostanu zwierząt czy utrzymanie tradycji kulturowej. Gospodarstwa rodzinne, jako słabszy partner na rynku, wymagają ochrony dla podtrzymania żywotności wsi, jako dobra publicznego w wymiarze ekonomicznym, przyrodniczym i społeczno-kulturowym. W Unii Europejskiej osiągnięto zgodę, co do tego, że rolnika nie powinno się wspierać za to, że produkuje dużo dóbr rynkowych, ale za to, jak produkuje i czy rolnik jest dobrym powiernikiem zasobów naturalnych i kulturowych społeczeństwa (Wilkin, 2004).

Podsumowanie

W nawiązaniu do dyskusji dotyczących definicji gospodarstwa rodzinnego można zauważyć, że termin ten nie jest jednoznacznie rozumiany, mimo iż ta forma gospodarowania w rolnictwie występuje powszechnie na świecie. Niezależnie od warunków ekonomiczno-społecznych i rozwojowych za najistotniejszą cechę tych jednostek uznaje się ich rodzinny charakter, co ma wyraz w ścisłym związku gospodarstwa rolnego (warsztatu produkcyjnego) z gospodarstwem domowym. Nie jest to jednak grupa jednorodna. Charakteryzuje się ona dużym zróżnicowaniem zarówno wielkościowym, jak i ekonomicznym, co w konsekwencji prowadzi do jej polaryzacji na jednostki dynamicznie rozwijające się i ekonomicznie słabe.

Różnorodność definicji gospodarstwa rolnego sprawia, że w oficjalnych statystykach podaje się różną liczbę tych podmiotów. Według danych Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 roku liczba gospodarstw rolnych ogółem wynosiła 2, 278 mln, w tym 83% prowadzących działalność rolniczą, w systemie ubezpieczenia społecznego rolników było zarejestrowanych 1,535 mln właścicieli gospodarstw rolnych i domowników, a z systemu wsparcia bezpośredniego korzysta co roku około 1,4 mln gospodarstw rolnych. Wobec złożoności tego problemu, należy podkreślić, że nie można mówić o całej zbiorowości gospodarstw rolnych przez pryzmat tylko

jednej wyodrębnionej grupy, ale zawsze należy ustalić kryterium, według którego je się charakteryzuje.

Zmienia się rola gospodarstwa rolnego we współczesnej gospodarce, stosownie do zmian w ogólnym rozwoju społeczno-gospodarczym. Poza podstawową funkcją dostarczyciela żywności, spełnia ono wiele funkcji pozaprodukcyjnych. Wiąże się to z dywersyfikacją ekonomiczną obszarów wiejskich i realizacją koncepcji wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju. Właśnie z wielofunkcyjności gospodarstw rolnych wynikają istotne konsekwencje dla polityki państwa wobec rolnictwa. Docenienie wartości, jakie wnosi rolnictwo dla dobra wspólnego skłania do wspierania go, jako szczególnego działu gospodarki. Wydaje się, że wzrasta zrozumienie istotnej roli rolnictwa, jako dostarczyciela dóbr nierynkowych, pozostaje natomiast problem odpowiedzialności społeczeństwa za te dobra i sposób ich finansowania. Każde gospodarstwo ma inną rolę do spełnienia w gospodarce, a wszystkie role są wobec siebie komplementarne, dlatego stosowanie wielu definicji tego podmiotu wydaje się być obiektywną koniecznością.

Literatura

1. Adamowicz M. (2005), *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we Wspólnej Polityce Rolnej*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1, s. 17-32
2. Adamowski Z. (1981), *Podstawy ekonomiki i organizacji przedsiębiorstw rolniczych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa
3. Baum R., Śleszyński J. (2008), *Teoretyczne aspekty trwałego i zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych*, *Ekonomia i Środowisko* 1(33), s. 8-24
4. Chałasiński J. (1984), *Młode pokolenie chłopów*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa
5. *Charakterystyka gospodarstw rolnych* (2012), Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa
6. Czechowski P., Korzycka-Iwanow M., Prutis S., Stelmachowski A. (1999), *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa
7. *Encyklopedia Ekonomiczno-Rolnicza* (1984), Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa
8. Ferencik J. (1999), *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, Key Text, Warszawa
9. Hałamska M. (1991a), *Polskie gospodarstwa rodzinne w perspektywie porównawczej*, *Wię i Rolnictwo* 1 (70), s. 150-170

10. Halamska M. (1991b), *Chłopi polscy na przełomie wieków*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa
11. Jankowiak J. (2005), *Zmiany w użytkowaniu ziemi w okresie transformacji gospodarki w Polsce*, w: Ryszkowski L., Kędzióra A. (red.), *Ochrona środowiska w gospodarce przestrzennej*, Prodruck, Poznań, s. 115-125
12. Józwiak W. (2005), *Potrzebna jest rewizja pojęcia „gospodarstwo rolne” oraz związanych z nim praw i obowiązków*, *Więś i Rolnictwo* 2 (127), s. 54-63
13. Józwiak W. (2006), *Funkcjonowanie i role społeczne najmniejszych gospodarstw rolnych*, *Więś i Rolnictwo* 2 (131), s. 29-40
14. Jurcewicz A. (2009), *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*, w: Stelmachowski A. (red.), *Prawo rolne*, LexisNexis, Warszawa
15. Jurcewicz A., Kozłowska B., Tomkiewicz E. (2007), *Wspólna Polityka Rolna, zagadnienia prawne*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa
16. Kaleta A. (1992), *Podstawowe założenia odnowy obszarów wiejskich Europy*, w: Wieruszewska M. (red.), *Odnowa wsi, między mitem a nadzieją*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 13-46
17. Kłopot S. W. (1996), *Procesy dostosowawcze do mechanizmów gospodarki rynkowej w rolnictwie indywidualnym (na przykładzie województwa wrocławskiego)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
18. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964 r., nr 16, poz. 93, z późn. zm.)
19. Manteuffel R. (1983), *Zarządzanie i kierowanie przedsiębiorstwem rolniczym*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa
20. Manteuffel R. (1984), *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa
21. Michna W. (2008), *Raport o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej na tendencje polaryzacji gospodarstw rolnych w ramach poszczególnych makroregionów kraju*, Program Wieloletni 1(93), Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa
22. Oleszko A. (red.), (2009), *Prawo rolne*, wyd. 3, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa
23. *Raport europejskich ekspertów. Wizja polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w rozszerzonej Europie* (2004), *Więś i Rolnictwo* 3 (124), s. 38-115
24. *Raport z wyników Powszechny Spis Rolny 2010* (2011), Główny Urząd Statystyczny, Warszawa
25. Rozporządzenie Komisji nr 204/2006 (Dz. U. L 34 z 7.02.2006 r.)
26. Rychlik T., Kosieradzki M. (1978), *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa

27. Tańska-Hus B., Orlewski M. (2006), *Pojęcie gospodarstwa rolnego I rodzinnego w ustawodawstwie UE i w Polsce*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu 540
28. Tomczak F. (1997), *Gospodarstwo rodzinne i jego ewolucja*, w: *Gospodarka rolnicza wobec wymogów współczesnego rynku i Unii Europejskiej*, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa, s. 19-33
29. Tomczak F. (2006), *Gospodarka rodzinna w rolnictwie warunkowania i mechanizmy rozwoju*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa
30. Urban M. (1982), *Ekonomika i organizacja gospodarstw rolnych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
31. Ustawa z dnia 15 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. nr 64, poz. 592)
32. Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. z 1993 r., nr 94, poz. 431, z późn. zm.)
33. Ustawa z dnia 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz. U. z 2004 r., nr 10, poz. 76)
34. Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 2001 r., nr 7, poz. 24, z późn. zm.)
35. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2001 r. o rentach strukturalnych (Dz. U. nr 52, poz. 539)
36. Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz. U. z 2008 r., nr 170, poz. 1051, z późn. zm)
37. Wieruszewska M. (1997), *Wieś polska. Konteksty-kontrasty-strategie*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa
38. Wilkin J. (2004), *Miejsce i rola rolnictwa w gospodarce narodowej*, Postępy Nauk Rolniczych 3, s. 19-29
39. Wilkin J. (red.), (2010), *Wielofunkcyjność rolnictwa, kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa
40. Woś A. (2001), *Rolnictwo polskie wobec procesów globalnych w gospodarce*, Studia i Monografie 105, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa
41. Woś A., Zegar J. S. (2004), *Rolnictwo społecznie zrównoważone - poszukiwanie nowego modelu dla Polski*, Wieś i Rolnictwo 3 (124), s. 9-23
42. Zalewa J. (2008), *Nowe obszary działalności gospodarczej rolnictwa*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 10 (1), s. 494-496
43. Zegar J. S. (1999), *Gospodarstwo i ludność chłopska współcześnie*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa

44. Zęgar J. S. (2008), *Dochody w rolnictwie w okresie transformacji i integracji europejskiej*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa
45. Ziętara W. (1998), *Metodyczne aspekty oceny efektywności gospodarowania w rolnictwie*, Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego 34, s. 17-31
46. Ziętara W. (2008), *Od gospodarstwa do przedsiębiorstwa*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 10 (3), s. 597-604

Agricultural farm as an entity in the national economy

Abstract

Agricultural holding is the basic and the oldest production unit in agriculture. It fulfils both production and non-production functions in the economy and is analysed in various aspects. The concept of an agricultural holding is not uniformly understood, despite the fact that this form of farming in agriculture is present around the whole world. Family farms, which are identified with peasant farms, are the basis of the agricultural system in Poland. Independently of socio-economic and developmental conditions the most important characteristic of these units is acknowledged to be their family-oriented nature, which is expressed by the strict relationship of the agricultural holding with the household. From this perspective an agricultural holding is not only a production establishment but also links property to the sense of a social family bond. In the modern economy, agricultural holdings do not only fulfil production functions but also non-production functions by supplying public goods which the whole of society takes advantage of. The performance of these functions is related to the economic diversification of rural areas. Family farms are also the best at meeting the conditions of sustainable agriculture because they combine a small scale of production with biological diversity. Legal acts and economic and sociological literature on the subject of the agricultural holding and its role in the modern economy have been analysed in this work.

Keywords

agricultural holding, family farm, agriculture

Author information

Zofia Kołoszko-Chomentowska

Białystok University of Technology, Poland

Wiejska 45a, 15-351 Białystok

e-mail: zofiakoloszko@tlen.pl

Leszek Sieczko

Warsaw University of Life Sciences - SGGW

Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa, Poland

e-mail: leszek_sieczko@sggw.pl